

HAMDÂNİLER

(الحمداٲينون)

905-1004 yılları arasında
Musul ve çevresiyle
Kuzey Suriye'de hüküm süren
bir Arap hânedanı.

Bölgenin tarihinde önemli rol oynayan Hamdânîler, Araplar'ın en büyük kabilelerinden Rebîa'nın Tağlib koluna mensuptur. İslâmîyet'ten önce hıristiyan olan Tağlibîler Tihâme'ten kuzeye göç etmiş, sonraları kendi adlarını alan Diyârırebîa ve Musul bölgesine yerleşmişlerdi. Hz. Ömer zamanında cizyeye bağlanan kabile daha sonra müslüman olmuştur.

Hânedana adını veren Hamdân b. Hamdûn Rakka yöresinden göç ederek Musul'a yerleşti. Hamdânîler, Hâricîler'le yaptıkları savaşlarda kayda değer bir askerî güç haline geldiklerini ispat ettiler (254/868). Hamdân, daha sonra Mardin Kalesi'ni ele geçirdi (272/885). Halife Mu'tazid-Billâh şehri onun elinden almak üzere bizzat sefere çıkıp kuşatma başlattıysa da muvaffak olamadı (279/892). Halife, ikinci defa Türk kumandanlarıyla birlikte hareket ederek Mardin ve Erdümüşt üzerine yürüyünce Hamdân yerine oğlu Hüseyin'i Erdümüşt Kalesi'nde bırakıp kaçtı; Hüseyin ise kaleyi halifeye teslim etti. Bir süre sonra Hamdân da yakalanarak hapsedildi ve oğlu Hüseyin Hâricî ordusunu bozguna uğratarak reisleri Hârûn'u esir alıncaya kadar (283/896) hâpiste kaldı. Hüseyin 283'te (896) Cibâl'de Bekir b. Abdülazîz b. Ebû Dülel'e savaştı ve aynı yıl Karmatîler'e karşı sefere çıktı. 291'de (904) Suriye'de Sâhibü'l-hâl'e karşı zafer kazandı. Ardından Abbâsîler'in başkumandanı Muhammed b. Süleyman'ın Mısır seferine katılarak Tolunoğulları'nın yıkılıp bölgenin tekrar ele geçirilmesinde büyük rol oynadı; bu arada halifenin Mısır valisi olması için yaptığı teklifi kabul etmedi. 295 (908) yılında tekrar Suriye'de Karmatîler'in üzerine giden Hüseyin, 296'da (909) İbnü'l-Mu'tezz'i tahta çıkarmak üzere düzenlenen başarısız tertibe katıldığı için kaçmak zorunda kaldı. 293 (905-906) yılında Müktefi-Billâh tarafından Musul valiliğine getirilmiş olan kardeşi Ebû'l-Heycâ Abdullah onu takiple görevlendirdi. Fakat Hüseyin diğer kardeşi İbrâhim'in aracılığıyla affedilerek Kum ve Kâşân, daha sonra da Diyârırebîa valiliğine tayin edildi (298/910). Ancak Hüseyin bağımsızlığını ilân edip topladığı vergileri göndermedi. Bunun üzerine Halife Muk-

tedir-Billâh, Emîrû'l-ümerâ İbn Râik kumandasındaki büyük bir orduyu sefere çıkardıysa da başarı sağlanamadı. Daha sonra Emîr Münis el-Muzaffer'e yenilen Hüseyin esir düştü. Hamdânî emirlerine güveni kalmayan halife onunla akrabalarını Bağdat'ta hapsedirdi. Fakat Hüseyin halifeye karşı komplo düzenleme fikrinden ve bu yolda çalışmaktan vazgeçmedi. Halife kendisine karşı yeni bir konplonun düzenlendiğini ve elebaşılardan Hüseyin ile kendi veziri İbnü'l-Furât (Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed) ve Azerbaycan'daki valisi olduğunu anlayınca Hüseyin'i öldürttü (306/918); diğerlerini de görevlerinden azletti.

Hüseyin'in kardeşleri Ebû'l-Heycâ Abdullah, İbrâhim ve Saîd halifeye sadık kalmış, Ebû'l-Heycâ 293'te (905-906) Musul, İbrâhim 307'de (919) Diyârırebîa ve Saîd 312'de (924) Nihâvend valiliğine getirilmiştir. Bunlardan Ebû'l-Heycâ, bir yandan isyancı bazı grupları itaat altına alırken öte yandan kardeşi Hüseyin'e karşı yürütülen operasyonları yönetti. Ebû'l-Heycâ daha sonra Bağdat'ta kalmayı tercih ederek oğlu Hasan'ı yerine vekil bıraktı. 301'de (913) bilinmeyen bir sebeple Musul valiliğinden azledilen Ebû'l-Heycâ, Emîrû'l-ümerâ Münis'e itaat arzeden ce ertesi yıl aynı göreve tekrar getirildi; 307'de de (919) âsi Azerbaycan valisi Yusuf b. Ebû's-Sâc'ı itaat altına almak üzere Münis'in kumandasında gönderilen orduda görev aldı. Daha sonra Tarîk-i Horasân ve Dînever valiliğine tayin edildi, 313'te (925) Musul ile Cizre yöresindeki Bâzabdâ ve Kardâ da (Bâkirdâ) onun idaresine verildi. Kardeşi İbrâhim'in ölümünden sonra valisi olduğu Diyârırebîa'nın yönetimi yine kardeşlerinden Dâvûd'a bırakıldı. Ebû'l-Heycâ da kardeşi Hüseyin gibi Karmatîler'le mücadele etti ve 315'te (927) onlara karşı Bağdat'ı korudu. Fakat bu sırada Dînever valiliğinden uzaklaştırılınca Bağdat'a giderek Münis ve Sâhibü's-şurta Nâzûk Hâdim'in yardımıyla Halife Muktedir-Billâh'ı indirip yerine Kâhir-Billâh'ı tahta çıkardı; yeni halife de Hulvân, Dînever, Hemedân ve Kırmanşah'ın yönetimini ona verdi (317/929). Ancak kısa bir süre sonra Kâhir-Billâh halifelikten uzaklaştırılıp Muktedir-Billâh tekrar halife ilân edildi. Hamdânîler'in gerçek kurucusu olan Ebû'l-Heycâ da bu karışıklıklar sırasında öldü (17 Muharrem 317/2 Mart 929). Onun ölümünden sonra Hamdânîler iki ayrı kol halinde varlıklarını sürdürdüler.

1. Musul Kolu. Hânedanın Musul kolunun kurucusu Ebû'l-Heycâ'nın oğlu Nâsî-

rüddevle Hasan'dır. Babasının ölümünün ardından Halife Muktedir-Billâh Musul'un yönetimini ondan alarak amcaları Nasr ve Ebû'l-Alâ Saîd'e verdi; kendisine de Diyârırebîa'nın batısı ile Nusaybin, Sincar, Hâbûr, Meyyâfârikın ve Erzen'i bıraktı. Ancak daha sonra Hasan Musul'u geri alıp amcası Saîd'i öldürttü (323/935). Bu olaya kızan yeni halife Râzî-Billâh veziri İbn Mukle'yi Musul'a sevk edip şehri ele geçirdi. Fakat aynı yıl içinde halifenin kuvvetlerini bozguna uğratan Hasan tekrar Musul'u ve onunla birlikte Diyârırebîa, Diyârımurad ve Diyarbekir'i zaptetti. Hasan 330'da (942), halifenin yetkilerini elinden almak ve bu arada kendisini de Musul'dan uzaklaştırmak isteyen Emîrû'l-ümerâ İbn Râik'i ortadan kaldırdı. Bunun üzerine halife onu "nâsîrüddevle" unvanıyla emîrû'l-ümerâ tayin etti; bu işe yardımcı olduğundan kardeşi Ali'ye de "seyfüddevle" unvanını verdi. Nâsîrüddevle Hasan bir yıl kadar Bağdat'ta kaldıktan sonra yerini Türk kumandanı Tüzûn'e bırakıp Musul'a döndü. Tüzûn ile anlaşamayan halife Musul'a gidip Hamdânîler'e sığındı (332/943). Tüzûn daha sonra Hamdânîler'in üzerine yürüyerek onları Musul'u terketmek mecburiyetinde bıraktı. Nâsîrüddevle, halifeyi daha emin bir yerde bulunması için Musul'dan Rakka'ya gönderdi. Bu sırada Nâsîrüddevle ile Tüzûn anlaşınca halife İhşîdîler'den Muhammed b. Tuğç'tan yardım istedi. Ancak bu yardım gerçekleşmedi. Birkaç ay sonra Halife Müttakî-Lillâh, Tüzûn'ün kendisine sadık kalacağına dair sözüne aldanarak Rakka'dan Bağdat'a doğru yola çıktı, fakat yolda gözleri oyularak halifeliğine son verildi. Nâsîrüddevle halifeye vaad ettiği vergiyi ödemeyince Tüzûn ile yeni halife Müstekfi-Billâh bir ordu ile Nâsîrüddevle üzerine yürüyerek onu vergisini ödemeye mecbur ettiler. Büveyhîler'den Muizzüddevle Bağdat'a hâkim olur olmaz Hamdânîler'e karşı bir sefere girişti. Fakat İran'da çıkan karışıklıklar yüzünden gayesine ulaşamadı ve Hamdânîler'le bir anlaşma yaparak geri döndü. Nâsîrüddevle, Büveyhîler'e vergi ödemeye ve hutbede halifeden sonra Büveyhî hükümdarlarının adını zikrettirmeye râzı oldu. Muizzüddevle ile Nâsîrüddevle arasındaki mücadele 345'te (956-57) yeniden baş gösterdi. Hamdânîler, Muizzüddevle'nin Bağdat'tan uzakta bulunmasından faydalanarak şehri zaptetmeye kalkıştılar. Muizzüddevle onlardan verdikleri zarar ve ziyânı ödemelerini istemekle yetindi. Ancak yıllık vergi konusunda Hamdânîler'le anla-

şamayınca Musul ve Nusaybin'i ele geçi-
rip Rahbe üzerine yürüdü. Nâsîrüddevle
Halep emîri olan kardeşi Seyfüddevle'ye
sığındı (347/958); kardeşinin bu parayı
ödemeyi taahhüt etmesi üzerine de Mu-
sul'a geri döndü. Ancak taahhüdün yeri-
ne getirilmemesi sebebiyle Musul Muiz-
züddevle tarafından tekrar işgal edildi ve
şehrin yönetimi Nâsîrüddevle'nin oğlu
Ebû Tağlîb Gazanfer'e verildi (353/964).
Bu olaylardan sonra Erdümüş'te sürülen
Nâsîrüddevle Rebûlevvel 358'de (Şubat
969) orada öldü.

Gazanfer Diyarbekir'i ele geçirmek isteyen Bizanslılar'la mücadele etti ve onları bozguna uğratarak Domestikos Melias'ı esir aldı. Bunun üzerine Büveyhî Emîri Bahtiyâr'ın teklifiyle Halife Mutî'-Lillâh tarafından kendisine "udde-tüddevle" lakabı verildi. Gazanfer ile Bahtiyâr Bağdat'ı ele geçirmek isteyen Büveyhî Hükümdarı Adudüddevle'ye karşı savaşa girdiler. Ancak mağlûp oldular ve Gazanfer Bizans'a sığınmak zorunda kaldı. Daha sonra geri döndüyse de Remle Emîri Müferric b. Dağfel'e yenilerek öldürüldü (369/979); onun ölümüyle de Hamdânîler'in el-Cezîre ve Musul'daki hâkimiyetleri fiilen sona erdi. Gazanfer'in kardeşleri Ebû Abdullah Hüseyin ve Ebû Tâhir İbrâhîm müttefikleri olan Ukayfîler tarafından bertaraf edildiler ve Musul'a Ukayfî Ebû'z-Zevvâd Muhammed b. Müseyyib hâkim oldu (380/990). Gazanfer'in diğer bir kardeşi Zülkarneyn ise Fâtîmîler'in hizmetine girdi ve Dimaşk valiliğine tayin edildi (401/1010).

2. Halep Kolu. Nâsîrüddevle Hasan kardeşi Seyfüddevle Ali'yi Nusaybin'e vali tayin etmişti. Fakat Seyfüddevle daha büyük bir vilâyette bağımsız olarak hüküm sürmek istiyordu. Nâsîrüddevle başlangıçta tereddüt gösterdiyse de daha sonra onun Halep'i ele geçi-
rip orada bağımsız bir devlet kurmasına râzî oldu. Halep o sırada Muhammed b. Tuğç el-İşîdî'nin nâibi Osman b. Saîd el-Kilâbî'nin idaresinde bulunuyordu. Seyfüddevle, 8 Rebî-
ülevvel 333'te (29 Ekim 944) şehre girek Halife Müstekfî-Billâh ve kendi kardeşi Nâsîrüddevle adına hutbe okuttu; ardından Dimaşk'ı aldı (Ramazan 333/Mayıs 945). İhşîdîler'le Hamdânîler arasındaki mücadele Muhammed b. Tuğç'un ölümünden (Zilhicce 334/Temmuz 946) sonra Kâfûr döneminde de bir süre devam etti ve sonunda İhşîdîler yapılan anlaşma ile bütün Kuzey Suriye'yi Hamdânîler'in tasarrufuna bıraktılar (Rebülâhîr 336/Kasım 947). Seyfüddevle bu tarihten sonra Bizans ile devamlı bir mü-

cadeleye girdi. Başlangıçta başarılı olmadıysa da 953'ten itibaren önemli zaferler kazandı ve kumandan Bardas Phokas'ın oğlu Konstantinos'u esir aldı. Seyfüddevle Halep'te güçlü bir devlet kurmakla birlikte Nâsîrüddevle'ye bağlılığını sürdürdü. Musul Hamdânîleri Bağdat üzerinde hâkimiyet kurmaya, Halep Hamdânîleri ise önce İhşîdîler'e, sonra da Fâtîmîler'e ve Bizans'a karşı topraklarını korumaya çalışmışlardır. Bizans saldırılarının önlenmesinde ve onlara karşı yapılan akınlarda Seyfüddevle'nin büyük emeği vardır. Hastalığı yüzünden son Bizans seferinden geri dönmek zorunda kalan Seyfüddevle Şeyzer'e çekildi ve 10 Safer veya 24 Safer 356 (25 Ocak veya 8 Şubat 967) tarihinde Halep'te öldü; cenazesi Meyyâfârikîn'de annesinin mezarının yanına defnedildi.

Seyfüddevle'nin yerine geçen oğlu Ebû'l-Meâlî Sa'düddevle iç isyanlar ve Bizans saldırılarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Onun 381 Şevvalinde (Aralık 991) ölümü üzerine yerine Ebû'l-Fezâil Saîdüddevle geçti. Bu sırada Fâtîmîler Halep'i kuşattıysa da Bizans İmparatoru II. Basileios'un yardımı gelmesi üzerine geri çekildiler. 392 (1002) yılında, bir süreden beri Hamdânî tahtını ele geçirmeyi planlayan Hâcib Lü'lü' damadı Saîdüddevle'yi zehirleyerek ortadan kaldırdı ve iki yıl kadar onun oğulları adına devleti yönetti. Daha sonra onlardan Ebû'l-Hasan Ali ile Ebû'l-Meâlî Şerîf'i Mısır'a sürdü; diğer kardeşleri Ebû'l-Heycâ ise ülkeyi terkederek Bizans imparatoruna sığındı (394/1004). Böylece Hamdânîler'in Halep koluna son veren Lü'lü' idareyi tek başına ele geçirmiş oldu. Onun 399 (1008) yılında ölümünden sonra oğlu Mansûr yerini aldı ve Fâtîmî halifesinin adına hutbe okuttu; halife de ona "murtazaddevle" lakabını verdi.

XII. yüzyılda bir Hamdânî grubunun Suriye'de Dürzîler arasında nüfuz ve itibar sahibi olduğu görülür; Osmanlılar zamanında ise Cebelidürûz'de emirlik yaptılar. IV. (X.) yüzyılın en zengin İslâm hânedanları arasında yer alan Hamdânîler Arap edebiyatının hâimleri olarak şöhret kazandılar. Özellikle Seyfüddevle ve Nâsîrüddevle âlim, edip ve şairleri korur, onlara saygı gösterirlerdi. Yoğun savaşlarla dolu bir ömür geçirdiği halde Seyfüddevle'nin sarayı büyük şairlerle dolup taşardı. Seyfüddevle'nin ilgi ve himayesiyle şiir ve edebiyatta ciddi gelişmeler oldu. Fârâbî, *Kitâbü'l-Eğânî* adlı eserini Seyfüddevle'ye takdim eden Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, saray hatibi İbn Nübâte, şair

Ebû't-Tayyib el-Mütenebbî, şair Ebû Firâs el-Hamdânî, şair Ebû'l-Alâ el-Maarrî ve Nâsîrüddevle adına imâmet hakkında bir risâle yazan *Kitâbü'l-İrşâd* müellifi Şeyh Müfid, Seyfüddevle'nin amcası Hüseyin'in yakın dostlarından Hallâc-ı Mansûr, Hamdânîler nezdinde ilgi ve itibar görmüş edip ve şairler arasında yer alır. Hamdânîler İmâmiyye Şîası'na mensup olmakla beraber Sünnîler'e karşı hoşgörülü davranmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Firâs el-Hamdânî, *Divân* (nşr. Sâmî ed-Dehhân), Beyrut 1944; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 189, 192; Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, Kahire 1352, I, 15, 17-23, 27, 29, 57-58, 65-66; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; İbn Hallikân, *Ve Feyyât*, II, 59; Ebû'l-Ferec, *Târîhu muhtaşari'd-düvel* [Baskı yeri ve tarihi yok], s. 169-173; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXVI, 123-162; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 347, 712; İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-zâhire*, III, 223, 278, 331; IV, 19, 131, 136; Müneccimbaşî, *Sahâifü'l-ahbâr*, II, 335-370; Sâmî el-Keyyâlî, *Seyfü'd-devle ve 'aşrû'l-Hamdâniyyîn*, Halep 1939; M. Canard, *Histoire de la dynastie des Hamdânides de Jazira et de Syrie*, Paris 1951; a.mlf., "Hamdânids", *EL²* (İng.), III, 126-131; Ramzî Jibran Bikhazî "Hamdânî Coins of Madînat al-Salam", *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History: Studies in Honor of George C. Miles* (ed. D. K. Kouymjian), Beyrut 1974, s. 255-264; a.mlf., "Hamdanids", *Dictionary of the Middle Ages*, New York 1989, VI, 83-86; Faysal es-Sâmir, *ed-Devletü'l-Hamdâniyye fi'l-Mevsil ve Haleb*, Bağdat 1975; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 63-64; Süüd Mahmûd Abdülcebbar, *eş-Şî'r fi rehâbî Seyf'd-devle el-Hamdânî*, Beyrut 1401/1981; Mustafa eş-Şekka, *Fünûnü's-şî'r fi müctema'i'l-Hamdâniyyîn*, Beyrut 1981; Abdülcelîl Hasan Abdülmehdî, *Ebû Firâs el-Hamdânî*, Amman 1401/1981; Saîd ed-Divecî, *Târîhu'l-Mevsil*, Musul 1402/1982, s. 86-148; Reşîd Abdullah el-Cümeyyî, *Dirâsât fi târihi'l-hilâfeti'l-'Abbâsiyye*, Bağdat 1404/1984, s. 273-293; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1991, s. 117, 258, 263, 265, 269-270; Hasan Ahmed Mahmûd - Ahmed İbrâhîm eş-Şerîf, *el-'Âlemü'l-İslâmî fi'l-'aşrî'l-'Abbâsî*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), s. 442-447; Hamdân Abdülmehdî el-Kübeyî, "et-Tehaddî ve't-tehaddî'l-müddâd beyne'l-Hamdâniyyîn ve'l-Bizantiyyîn", *el-Mü'errihu'l-Arabî*, sy. 32, Bağdat 1987, s. 222-231; M. Sobornheim, "Hamdânîler", *İA*, V/1, s. 179-182; H. Bowen, "Nâsîr-üd-Devle", *a.e.*, IX, 97-99; Fikret İşıltan, "Seyf-üd-Devle", *a.e.*, X, 536-539; Sâdik-ı Seccâdî, "Âli-i Hamdân", *DMBİ*, I, 688-692; H. A. R. Gibb, "Abû Firâs al-Hamdânî", *EL²* (İng.), I, 119-120; R. Walzer, "al-Fârâbî", *a.e.*, II, 778-779; J. Sauvaget, "Hâlab", *a.e.*, III, 86; C. Hillenbrand, "Mayyâfârikîn", *a.e.*, VI, 930; R. Blachère - Ch. Pellat, "al-Mutanabbi", *a.e.*, VII, 770; T. H. Bianquis, "Sayf al-Dawla", *a.e.*, IX, 103-110; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Hamdân", *DİA*, I, 103; Mustafa Kılıçlı, "Ebû Firâs el-Hamdânî", *a.e.*, X, 125-126; Mahmud Kaya, "Fârâbî", *a.e.*, XII, 146; Abdülkerim Özyayın, "Gazanfer", *a.e.*, XIII, 431, 432.

